

ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ (1928–1941 РР.)

У статті розглянуто особливості підготовки педагогічних кадрів у педагогічних закладах та ключові ознаки системи виховання студентів у 1928–1941 рр. З'ясовано соціальні та політичні аспекти впливу на розвиток виховних систем вищих педагогічних закладів.

В статье рассматриваются особенности подготовки педагогических кадров и ключевые признаки системы воспитания студентов в 1928–1941 гг. Установлены социальные и политические аспекты влияния на развитие воспитательных систем высших педагогических заведений.

The peculiarities of pedagogical personnel training at pedagogical establishments and basic indications of the students upbringing system have been considered in the article. Social and political aspects of influence on the development of higher pedagogical establishments upbringing systems have been found out.

Досягнення народної освіти радянська держава та вищі партійні органи розглядали як важливу складову частину успіхів у боротьби партії і народу за створення соціалістичної культури та виховання нової людини — громадянина соціалістичного суспільства. Безперечно, що виховувати людину «нового суспільства» повинні вчителі — вихідці із народу. Тому особливу увагу радянського керівництва було приділено «соціальному образу» студентів педагогічних закладів. Розгляд та аналіз підготовки педагогічних кадрів у період 1928–1941 рр. сприятиме виокремленню особливостей і структури підготовки вчителів у вітчизняній освіті.

Серед науковців, які у своїх працях розглядали окремі історичні та педагогічні аспекти зазначеної проблеми, ми проаналізували теоретичні й практичні доробки О. Вишневського, А. Вихруща, Д. Герцюка, І. Руснака, М. Чепіль, Р. Яковишина та ін. Їхні дослідження стали підґрунтям для розгляду проблеми становлення вчителя та формування вчительської еліти в окреслений період.

Метою статті є визначення та аналіз підготовки педагогів до професійної діяльності у 1928–1941 рр.; становлення фахівців, які володіють політехнічними знаннями і практичними навичками в галузі промислової і сільськогосподарської праці, які вміють виховувати молоде покоління, організаторів широких мас трудящих на фронті культурної революції.

У постанові ЦК ВКП(б) «Про комплектацію педагогічних вузів» від 12 квітня 1929 р. проголошувався курс на підвищення до 65 % питомої ваги робітничо-селянської групи у педвузах, а в педтехнікумах — до 80 %. До того ж особливо зверталася увага на залучення до педагогічної освіти батраків та селянської бідноти — не менше 10 % від загальної кількості прийнятих та недопущення до неї «елементів, пов'язаних із куркульсько-експлуататорським господарством». Доручалося РНК та НК Просам союзних республік, ЦК Просам та його відділенням на місцях організувати заочне навчання для вступників у педагогічні навчальні заклади, а з наступного навчального року — короткотривалі (3–4 місяці) та довготривалі (6–10 місяців) підготовчі курси при педтехнікумах і педвузах; забезпечити ці курси стипендіями, навчальними посібниками та гуртожитками.

Таким чином, прийом до вузів, відповідно до партійних директив, мав здійснюватися за класовою ознакою.

Ця постанова сприяла поступовій зміні соціального складу студентів. Так, у 1929/30 навчальному році студентів-робітників збільшилося на 4,7 %, селян — на 8,5 % порівняно з попереднім навчальним роком. Державні й партійні органи республіки постійну увагу звертали на класовий відбір абітурієнтів. Стосовно цього певний інтерес становить циркуляр Народного комісаріату освіти УРСР «До всіх приймальних комісій вишів» від 26 квітня 1930 року. В ньому зверталася особлива увага на те, що прийом має провадитися «за конкурсною системою», але за т. зв. «куріями», тобто залежно від соціального походження абітурієнта.

Право першочергового зарахування мали абітурієнти першої курії, а саме: робітники з виробничим стажем не менше трьох років та наймити; вихідці з дитбудинків, що не мали родини; винахідники, які отримали державні цінні винаходи та вдосконалення; червоноармійці й червоні партизани, їхні діти; діти осіб, убитих або покалічених «глитаями»; особи, нагороджені орденом Червоного Прапора; діти членів Товариства політкаторжан. Наступними були такі курії: селяни-бідняки і середняки; діти фахівців державних підприємств та установ; літератори, а також художники, різьбярі та їхні діти; всі інші службовці — члени профспілок та їхні діти; кустарі-одиначки, що не експлуатували чужої праці, і члени кооперативів. У циркулярі була зафіксована ще одна вимога — забезпечити прийом до інституту «партійного та комсомольського ядра» не менше 50–60 % від загальної кількості [3]. Таким чином, відбувалася політизація вищої школи.

До того ж місцеві партійні організації, відповідно до постанов уряду, визначали конкретні завдання щодо необхідної кількості та соціального складу майбутніх студентів. Наведемо приклад. Так, у постанові секретаріату Кам'янець-Подільського окрпарткому від 27 травня 1930 року зазначалося: «За пропозицією культпропу щодо встановлення контингенту прийому в складі 40 % робітників та батраків, 50 % селян, колгоспників і 10 % — дітей фахівців — погодитись» [3]. Але на практиці точно витримати ці норми не вдавалося, хоча чітко прослідковувалася тенденція: переважну більшість першокурсників становили діти робітників, батраків, колгоспників. Зокрема, у 1930 р. до Кам'янець-Подільського Інституту соціального виховання було прийнято 43 % вихідців із робітників та батраків; 31,4 % — селян, колгоспників; 25,6 % — службовців [1, с. 100–120].

На кінець 20-х років значно змінився і соціальний склад студентів Чернігівського ІНО. Із 555 осіб (без підготовчого відділу) в 1928/29 навчальному році було: робітників — 74, селян — 227, службовців — 108, трудової інтелігенції — 115, кустарів — 27 та інших — 4. За освітою і віком склад майбутніх педагогів був дуже різноманітний. Серед студентів значну групу становили ті, які закінчили середні педагогічні навчальні заклади, учителювали і після цього були відряджені в ІНО [3].

Значно змінився соціальний склад Чернігівського інституту випуску 1932 порівняно з минулими. Серед випускників було: робітників і наймитів — 30 %, колгоспників — 45 %, учителів та їхніх дітей — 24 %. Члени партії становили 7 %, комсомольці — 30 %. Випускники цього року, як зазначалося в чернігівській газеті «Червоний стяг» за 3 липня 1932 р., взяли на себе зобов'язання по-ударному боротися за цілковите здійснення рішень ЦК ВКП(б) про початкову і середню школи, регулярно допомагати підприємствам у виконанні промфінпланів, колгоспникам — у соціалістичній перебудові села та організаційно-господарському зміцненні колгоспів [3, с. 23].

Проте збільшення кількості студентів та зміна їх соціального складу мали і негативні наслідки. У більшості педагогічних вузів навчально-матеріальна база була незадовільною, а житлові й побутові умови студентів — складними. Плани прийому абітурієнтів не виконувалися, значна кількість студентів мала низький рівень знань, не відзначалася дисциплінованістю і залишала навчання.

Пленум ЦК ВКП(б), який відбувся в листопаді 1929 р., звернув увагу на посилення дисципліни у вузах: навчальний день студента віднині повинен був становити 6 годин (у деяких вузах — 7 годин), а тривалість навчальної години — 50 хв. Був максимально скорочений час зимових і літніх канікул, у деяких вузах на канікули студентів відпускали в різний час — по відділах. За відвідуванням лекцій було встановлено посилений контроль, всі умовні переведення студентів відмінені. Половина навчального часу мала відводитися на виробничу і педагогічну практику. Це давало змогу організувати навчання в два потоки: поки частина студентів протягом певного часу проходила практику, інші навчалися в інституті. Проте були інститути, де на практику відводили менше часу. Так, у Кам'янець-Подільському ІСВ на навчання відводилось 3584 години (71,1 %), на педагогічну практику — 1232 години (24,4 %), решта — на політгодини, гурткову роботу і табірні збори [3].

У резолюції Другої Всесоюдної партійної наради з питань народної освіти

зазначалося, що кожен педагогічний навчальний заклад повинен готувати: а) войовничого матеріаліста-діалектика, озброєного марксистсько-ленінською теорією; б) активного борця з будь-якими проявами ворожої і чужої нам ідеології в культурній роботі; в) організатора широких мас трудящих на фронті культурної революції; г) фахівця, який володіє політехнічними знаннями і практичними навичками в галузі промислової та сільськогосподарської праці і який уміє виховувати покоління, здатне остаточно знищити розрив між містом і селом, між розумовою та фізичною працею; д) фахівця, який уміє систематично підвищувати свою кваліфікацію з тим, щоб не відставати від вимог народного господарства, що реконструюється, і від досягнень марксистської педагогіки [4].

Про те, як партійні органи республіки дбали не лише про «поліпшення» соціального складу студентства, а й про підвищення його «ідейного» рівня, свідчить той факт, що у вересні 1930 року ЦК КП(б)У ухвалив мобілізувати на навчання у педвузах 1000 партійців і 1000 комсомольців. Цей захід, як зазначалося в ухвалі, зумовлений потребою «закріпити політико-ідеологічний провід життям та роботою педагогічних вишів за часів реконструкції, всієї мережі освіти» [10, с. 201]. Так, у другій половині 30-х років щорічно за розкладкою до Луганського педагогічного інституту направляли на навчання по 40 молодих комуністів-виробничників [19]. Перший випуск фахівців Сумський інститут соціального виховання здійснив у червні 1931 року (за рахунок колишніх студентів технікуму, залишених для продовження навчання) [4].

На початку 30-х років робота колективів вищих педагогічних закладів відбувалася в умовах дальшого посилення партійного впливу. Відповідно до постанови ЦК КП(б)У від 2 листопада 1930 року була уніфікована структура вузівських парторганізацій: у вузах створювалися спільні партбюро, а де більше 500 комуністів — партком, на факультетах — партосередки, в академічних групах (за наявності трьох і більше членів партії) — партгрупи [1]. В таких умовах партійний контроль над всіма підрозділами і напрямками роботи вузів ставав всеосяжним.

Історія педагогічних вузів повною мірою ввібрала в себе дух радянської епохи у всіх його позитивних і негативних проявах. Матеріальне становище викладачів і студентів на початку 30-х років було складним, умови життя — важкими. У цей період мають місце спекуляції хлібом, доноси і наклепи, набувають систематичного характеру політичні перевірки. Стипендії отримували далеко не всі студенти. Багатьом із них доводилося суміщати навчання з роботою на виробництві протягом всього року. Серед студентів були чорнороби, вантажники, нічні вартуючі, вихователі колоній — для безпритульних [7, с. 40]. Масовим явищем стали від'їзди студентів на 2–3 дні в село за продуктами, значна частина з них покидала навчання. Вкрай складна ситуація склалася серед студентства та викладачів під час голодомору 1932–1933 років: нестача харчів, часті перебої з виплатою стипендій, заборгованість по зарплаті академпersonалу. Так, у 1932 році через голод залишили Житомирський інститут соціального виховання 379 студентів, у 1933 — 286. Це, безперечно, відбилося і на кількості випущених спеціалістів: якщо в 1931 р. цей інститут випустив 183, то в 1932 — 106, а в 1933 — 96 фахівців [8].

Складними були умови в 1933/34 навчальному році для студентів Чернігівського педагогічного інституті, який розмістили в недостатньо пристосованому до навчальної роботи приміщенні. На першому поверсі — бібліотека, кілька кімнат гуртожитку, магазин, їдальня; на другому — аудиторії та навчальні кабінети; на третьому — гуртожиток. Гуртожиток був обладнаний кустарними довгими столами і лавами. Приміщення не опалювалось, на зайняттях і в гуртожитку студенти сиділи в шапках, одягнені. Такі дисципліни як історія СРСР, історія техніки, шкільна гігієна та деякі інші зовсім не вивчали через відсутність викладачів. Значні недоліки були виявлені під час перевірки мовної грамотності студентів. Наприклад, на III курсі історичного факультету 80 % студентів одержали незадовільні оцінки, на III курсі мовно-літературного факультету — 40 % [10].

Умови для проведення навчальної роботи не завжди були задовільними. В багатьох педвузах не вистачало аудиторій, кабінетів, меблів та обладнання. У зв'язку з недостатньою

кількістю аудиторій навчання часом проводили в коридорах, залах, червоних кутках, гуртожитках [5]. У Луганському педагогічному інституті студенти навчалися у три зміни, до десятої години вечора. Зовсім скромними були умови мешкання у студентських гуртожитках, гострою нестача житла для викладачів [5]. Замість хліба часом видавали малай, а в студентських їдальнях перші страви готували переважно з молодого бур'яну. Часто-густо студенти не мали коштів, щоб придбати одяг.

Наведемо декілька прикладів із життя студентів того часу Кам'янець-Подільського ІСВ:

1. Студентка техніко-математичного відділу Г. Корнелюк звернулася із заявою від 25 травня 1933 року: «Я ще раз звертаюсь до дирекції, аби дали мені безповоротну допомогу в сумі 46 руб., щоб купити хоч два верхніх плаття для зміни, бо цього місяця мусила продати обіди і тепер сиджу на одному фунті хліба, а за ці гроші купила собі нижню білизну, щоб воші не заїдали». Студентка отримала допомогу 60 руб. [7].

2. На студентських зборах у березні 1932 року розглядали випадок неявки частини студентів на роботу в колгосп с. Довжок. Винних в неявці без поважних причин, як правило карали. Проте часто-густо серед причин були погане харчування, зіпсований одяг, хвороби тощо. Після обговорення ситуації студентські збори дійшли такого висновку: «Злісних зривників немає, а причина та, що в нас у групі більшість студентів босих (в зовсім рваних ботінках)» [10].

Отже, умови життя значної частини студентів були вкрай важкими. Гуртожитки в основному не мали елементарних зручностей; у кімнаті жило по 10–11 чоловік. Як зазначає Н. Матвійчик, на якість підготовки майбутніх педагогів впливали не лише суспільні, політичні, а й економічні умови. Надалі, стверджує дослідниця, життя підтверджувало, що без матеріальної і фінансової допомоги педагогічна освіта була неспроможна розв'язати питання формування належної кількості вчителів із відповідним фаховим рівнем [2].

Адміністрація педагогічних закладів намагалися поліпшити становище викладачів і студентів: розширювали заготівлю продуктів, покращували роботу їдальень. Зокрема для Кам'янець-Подільського ІСВ було виділено город площею 23 га, продукти з якого йшли до інститутської їдальні. Для викладачів тут відпускалися порівняно дешеві обіди (1 руб. 50 коп.), а також продукти з городу за собівартістю. Недорогі талони на обіди могли придбати й студенти [1, с. 120–170]. Проте ці заходи не завжди були ефективними. Зокрема, в період з 1 вересня до кінця 1932 року навчання в Кам'янець-Подільському інституті соціального виховання покинуло понад 100 студентів, а до вересня 1933 року — майже 200 [8].

Негативний (деморалізуючий) вплив на навчально-виховний процес у вищих педагогічних закладах мали політичні репресії, які проводилися з метою «поліпшення соціального складу колективів навчальних закладів». Переслідування за соціальною ознакою розпочалися ще на початку 30-х років і стосувалися як студентів, викладачів, так і обслуговуючого персоналу навчальних закладів (бібліотекарів, секретарів, бухгалтерів та ін.). У першу чергу чистки проходили у вищих педагогічних закладах прикордонних округів України. Спеціальні комісії, створені партійними і радянськими органами, періодично проводили перереєстрації. ЦК КП(б)У в 1930 році направив інструкцію під грифом «цілком таємно» секретарям Вінницького, Кам'янець-Подільського, Проскурівського, Тульчинського та інших окружних партійних комітетів про чистку фахівців прикордонних округів, у якій зазначалося, що «лави фахівців» у цих округах «засмічено антирадянськими або ж не виявленими тепер, але ж контрреволюційними, елементами» [1].

Перші результати «соціальних чисток» не забарилися. Вже в 1931 року серед студентів Кам'янець-Подільського ІСВ було виявлено «цілу низку колишніх білих офіцерів, петлюрівців та інших ворожих армій» [3]. Розпочалися відрахування студентів або відмови у видачі дипломів за класовою ознакою із такими формулюваннями причин: «син жандарма», «син петлюрівця-куркуля», «дочка спекулянта» або навіть «приховав своє соціальне походження» [4]. У 1930 р. із лав студентів Житомирського ІНО було відраховано 50 осіб за приховування соціального стану і за так звані «контрреволюційні» настрої, у 1932/33 навчальному році — 33 особи як ворожі елементи [5].

У 1932 р. у середовищі викладачів Кам'янець-Подільського ІСВ були виявлені й заарештовані (за надуманим звинуваченням) учасники «Української військової організації» професори І. Любарський, В. Геринович, доцент А. Марцинюк. Головний обвинувачений — «махровий петлюрівець» І. Любарський, який «тлумачив, що питання інтернаціональної мови не має під собою ґрунту» [3]. З бібліотеки навчального закладу розпочалося вилучення «шкідливої літератури». Пізніше за звинуваченнями у «контрреволюційній агітації» було звільнено та заарештовано чимало викладачів. Звинувачення були надуманими: «видавав документи та рекомендації для вступу в університети петлюрівцям, попам», «мав збочення в трактовці ленінізму як науки», «виявив низку збочень у розумінні марксистсько-ленінської педагогіки», «в роботі інституту допускав цілий ряд політичних збочень, оточував себе ворожим техперсоналом», «виїздив до Шепетівки на кордон з метою шпигунства» і т. ін. Чимало викладачів були оголошені учасниками контрреволюційної організації, яка нібито мала на меті збройне повалення радянської влади і відновлення буржуазної незалежної України [5].

Репресії не минули й студентських лав. У 1933–1935 рр. із Сумського державного педінституту було відраховано 15 «класово ворожих елементів» із таких причин, наприклад: Олексеєнко Л. В. — за приховування куркульського походження; Марченко М. А., Мельник І. В. — «за класово-ворожі дії»; Мощенко Н. Г. — за приховування дійсного соціального походження (насправді вона походила з родини торговця, позбавленого виборчого права); Дудівну Т. — за приховування дійсного соціального стану, антирадянську політичну діяльність у минулому та ідеологічні збочення націоналістичного характеру під час педагогічної практики (трактування письменників Т. Шевченка, В. Сосюри, І. Франка як пролетарських ідеологів). Єдиним реальним виходом, щоб залишитися в педвузі, могло бути так зване «добровільне каяття», публічне відречення від батьків та родини, що набуло в тогочасному суспільстві значного поширення. Це призводило молоде покоління до суттєвих моральних збитків, формування лицемірства [9].

Отже, можна констатувати, що внаслідок «соціальних чисток» та політичних репресій кадровий потенціал вищих педагогічних закладів України у досліджуваний період зазнав відчутних втрат. Така ситуація негативно впливала на моральний мікроклімат у педагогічних колективах навчальних закладів та виховний процес у них.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в аналізі психолого-педагогічної підготовки педагогічних кадрів в окреслений період.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войналович В. А. Каральні акції ДПУ на Поділлі за матеріалами окремої папки рішень політбюро ЦК КП(б)У / В. А. Войналович, Ю. З. Данилюк / Поділля і Волинь в контексті історії українського національного відродження: науковий збірник. — Хмельницький, 1995. — 170 с.
2. Галузинський В. М. Педагогіка: теорія та історія: навчальний посібник / В. М. Галузинський, М. В. Євтух. — К.: Вища школа, 1995. — 237 с.
3. Житомирський державний педагогічний університет імені Івана Франка: Історичний нарис. — К.: Техніка, 2002. — 88 с.
4. Климов А. О. Луганський державний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. 1923–1998. Історичний нарис / А. О. Климов. — Луганськ: ВАТ «ЛЮД», 1998. — 82 с.
5. Литвинчук А. І. Етнокультурний геноцид на Хмельниччині у 30–50-х роках / А. І. Литвинчук, П. Я. Слободянок / Духовні вигоки Поділля: творці історії краю: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (9–11 вересня 1994 р., м. Кам'янець-Подільський). — Хмельницький, 1994. — С. 397.
6. Пархоменко В. Высшая школа Украины: от усредненности к индивидуальности / В. Пархоменко // Вестник высшей школы. — 1991. — № 9. — С. 3–6.
7. Півстоліття невтомної праці: нарис історії Чернігівського державного педагогічного інституту ім. Т. Г. Шевченка. — К.: Радянська школа, 1966. — 100 с.
8. Субтельний О. Україна: історія: пер. з англ. / О. Субтельний. — К.: Либідь, 1993. — 720 с.
9. Яницький Г. І. Розвиток народної освіти на Україні (1921–1932 рр.) / Г. І. Яницький. — Вид-во Київського ун-ту, 1965. — 201 с.